

НАЗВИ НА ПОЗНАЧЕННЯ АХРОМАТИЧНИХ КОЛЬОРІВ У ПРАСЛОВ'ЯНСЬКІЙ МОВІ

Іншаков А. Є. Назви на позначення ахроматичних кольорів у праслов'янській мові.

Дослідження історії словникового складу української мови неможливе без з'ясування становлення окремих семантичних груп лексики, зокрема кольоративів. У статті розглядаються найменування ахроматичних кольорів у праслов'янській мові. За даними джерел зафіксовані кольоролексеми білий, чорний, сірий та їхні похідні.

Ключові слова: кольороназва, лексеми білий, чорний, сірий, кольоратив, похідні слова, абстрактні лексеми.

Иншаков А. Е. Наименования для обозначения ахроматических цветов в праславянском языке.

Исследование истории словарного состава украинского языка невозможно без выяснения становления отдельных семантических групп лексики, в частности колоративов. В статье рассматриваются наименования ахроматических цветов в праславянском языке. За данными источников зафиксированы цветоименования белый, черный, серый и их производные.

Ключевые слова: цветоименование, лексемы белый, черный, серый, колоратив, производные слова, абстрактные лексемы.

Inshakov A. Ye. Names to describe achromatic colors in Proto-Slavic language.

Research the history of the vocabulary of the Ukrainian language is impossible without elucidation of Certain semantic groups of vocabulary, including koloratyviv. In the article the name achromatic colors in Proto-Slavic language. According to sources recorded koloroleksemy white, black, gray, and their derivatives.

Proto-Slavic language, vyokremyvshys of Indo-European, inherited the basic color term. Fore-slavic formed on the basis of token Indo-European roots by using the word-building tools inherited from Indo-European languages and Emerging in Proto-Slavic language. Early examples of character, spreading in the Slavic languages suggest prescription derived from the base *běль. The word white in the semantic evolution changes the value to etymological derivative (metaphorical), based on his creation is the effect of visual perception (sema "Lights"). In the Common era adjective meant the color name for such a value is used in all modern Slavic languages. Conventionally, the ego can be considered Pervin (despite metaforichnist ego origin), the chronological framework of the study the initial stages of World Health Report Common (or Slavonic) period. With roots in antiquity protein complex fixed low prikmetnikiv Slavonic type. Derivative imenniki existed, verb, adjective of color from black, matching complex derivatives. From the root *si-/ *sei- convulsive formation later shryi adjective, verb like shine "blyskuchiyi shining". Of Slavonic form came koloronomen gray. Color term in Old Church Slavonic monuments

reflect later Slavonic period. Analyzed a number of sources confirm the names of koloronomeniv derivatives, complex derivatives.

Key words: color term, token white, black, gray, koloratyv derived words, abstract tokens.

Українська історична лексикологія починає становлення з 50-х рр. XX ст. Цьому сприяє історико-словникова база, що невпинно зростає, видання писемних пам'яток. Загальний огляд історії основних груп лексики подано в академічній праці «Історія української мови. Лексика і фразеологія» (К., 1983), у статтях Л. Булаховського, Д. Гринчишина, А. Критенка, О. Купчінського, Г. Півторака, В. Русанівського, І. Чепіги та ін. Питання історії становлення та розвитку окремих тематичних груп лексики на різних етапах розвитку мови постійно привертають увагу мовознавців: роботи С. Бібли, Г. Войтів, О. Зеленської, Г. Миронової, І. Сокола, П. Чучки, С. Яценка та ін. Останні кілька десятиліть увага вітчизняної та зарубіжної лінгвістики сконцентрована на вивченні окремих семантичних груп словникового складу мови. Повне дослідження історії лексичного складу української мови неможливе без з'ясування історії окремих тематичних груп лексики.

У мовознавстві при вивченні лексем на позначення кольору виокремлюють основні напрями: функціональний, лексико-семантичний та тісно пов'язаний із ним когнітивний, граматичний, порівняльний та історичний, актуалізований у роботах О. Іссерлін, Н. Бахліної, Ю. Норманської, І. Садикової, М. Чікало, В. Горобця, Л. Ткач, Р. Алімпієвої. Ці автори досліджують історію кольороназв, процес формування окремих груп та їх склад у різні періоди розвитку мови, визначають співвіднесеність кожного найменування кольору з предметом-еталоном. Такі знання необхідні, бо на них ґрунтуються сучасні теорії вивчення кольороназв.

В історико-етимологічному аспекті вивчали слов'янські лексеми на позначення кольору Г. Герне, А. Заремба, П. Хілл. Семантичне поле російських кольороназв досліджували В. Москович, Н. Пелевіна, В. Юрик. У 60-х роках з історії кольороназв були захищені дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата наук Л. Грановської, М. Суровцевої. В Україні стіці однією із перших ґрунтовних спроб системного діахронного аналізу групи назв кольорів писемної української мови XIV–XVIII ст. є дисертація М. Чікало. Джерельною

базою цієї роботи стали три лексичні картотеки відповідного періоду, які зберігаються в Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича АН України.

Праці, присвячені кольороназвам, мають здебільшого фрагментарний характер, оскільки аналіз функціонування кольоролексики переважно подано в синхронному аспекті. Однак діахронічне дослідження кольороназв, зокрема праслов'янського періоду, є важливим для процесу становлення, функціонування відповідної тематичної групи, виявлення закономірностей формування історичної лексикології української мови загалом. Це й зумовило вибір теми статті та її актуальність.

Праслов'янські назви якостей, успадковані з індоєвропейської, є позначеннями небагатьох кольорів: прасл. *rudъ* «червоний, темно-червоний»; прасл. *žylъ* «жовтий»; прасл. **rъlvъ* «половий»; прасл. *čьrnъ* «чорний» [72, с. 24–25].

Праслов'янські лексеми утворені на основі праіндоєвропейських коренів за допомогою словотворчих засобів, успадкованих із праіндоєвропейської мови та нововиниклих у праслов'янській мові, напр.: *прасл. běľъ(jь)* «білий» – *bělavъ(jь)* «білуватий», *běľiti(se)* «білити», *bělica* «тварина або рослина, плід, річ білого кольору», *bělidlo* «місце біління тканини, білило», *běli(z)na* «білизна», *bělobokъ(jь)* «білобокий», **bělobordъ(jь)* «білобородий» та ін., *bělostь* «білизна, білість», *běľkъ* «білок», *běľmo* «більмо» та багато ін. [72, с. 26].

Ранній характер наведених номенів, поширення у слов'янських мовах (польській, чеській, словацькій, сербо-хорватській, українській, російській, білоруській) свідчать про давність похідних від основи **běľъ*, зокрема іменників – дериват із суфіксом *-ica*: **bělica* у слов'янських мовах на позначення «вівця, риба, слива, біла рослина, тварина білої масті, пшениця, яблуна, сорт ґрунту, картоплі, черешні, яблук, вишивки, яйце, білила, жінка з білою шкірою, біла глина», *староукраїнське бѣлиця* «білка, шкура білки» (Тимч I 170), «крейдяний ґрунт» (Гр I 65), «білка» (О I 80); іменне похідне **bělidlo* від основи дієслова **běľiti* із суфіксом *-(i)dlo* – д.-р. *бѣлило*, *староукраїнське бѣлило* «косметичні білила» (Тимч I 170), *укр. білило* «біла фарба, все, чим можна білити, убіляти» (Гр I 65); похідний іменник із суфіксом *-ikъ* – **běľikъ* пор. *укр. білик* «сталевий дворучний

різець для очистки шкір», «самець білки» (Гр I 65); дериват із суфіксом *-ina* – **bēlina* позначав абстрактну якість («білизна»), що послужило основою для семантичних реалізацій в окремих слов'янських мовах – «білий жир», «біле полотно», «білий шар деревини», «біле м'ясо», «біле тіло», «сивина», «сорт винограду», «білила», «біла пляма», «більмо» та ін., зокрема, див. *укр. білина* «білизна».

Функціонально близьке до слова **bēlina* похідне із суфіксом *-izna*– **bēlizna* з еволюцією семантики від загального значення «білий колір» до конкретних значень у різних слов'янських мовах, зокрема староукраїнське збірне *бѣлизна* «назва мілкої риби різного роду» (Тимч I 170), *укр. білизна* (Гр I 64). Сполучення *-os-tь* із суфіксів *-es-* (*-os*) і *-tь* отримало в слов'янських мовах широке поширення: воно дає абстрактні назви, похідні від прикметників: *бѣлость* від *бѣль* [133, с. 296]. Протягом історії слов'янських мов розвинулися утворення, походження яких не зовсім ясне: для позначення осіб, живих істот уживаються утворення на *-asъ* або на **-asjъ*, напр., від *бѣль* – *n. bialas* (*bielas*) або *серб. бѣлаш* (*бјѣлаш*) [там само, с. 299].

Автори ЕССЯ до праслов'янського фонду відносять дериват із суфіксом *-ostь* – **bēlostь*, *ст.-сл. бѣлость* «білизна, чистота», *д.-р. бѣлость* (Ср I 218), *укр. білість* (Гр I 65) «білизна»; очевидно, старе похідне із суфіксом *-ošь* – **bēlošь*: *-ošь* < *-oxjo-* < *-osjo-*, що дозволяє припустити давнє йотоване похідне від флективного **bēlos* (пор. *укр. похідне білошка* «порода круглих білих слив», «жартівливо: кава з молоком» (Гр. I 67); похідне із суфіксом *-ota* – **bēlota* (*д.-р. бѣлота* (Ср I 218); похідне із суфіксом *-og-* – **bēloga* / **bēlogъ* (*укр. білуга* (Гр I 67) «білуга»); похідне із суфіксом *-ixa* – **bēluxa* (*укр. білуха* (Гр I 67) «білолиця, біла як сніг жінка, блондинка»); похідне із суфіксом *-ька* – **bēlька* *д.-р. бѣлка* (Ср I 218), староукраїнське *бѣлка* (Тимч I 170) «білка, шкірка білки», *укр. білка* (Гр I 65) «білка», «рослина» (припущення щодо походження етимології слова див. ЕССЯ II 82); похідне із суфіксом *-ькъ* – **bēlькъ*, *д.-р. бѣлотькъ* (Ср I 218) «білок», староукраїнське *бѣлокъ* (Тимч I 171) «білок (у яйці)», «біла частина лимонної шкірки», *укр. білок* (Гр. I 66) «білок очей», «білок яєчний». Форми на *-t-* на кшталт *белтък*, *бѣлотькъ* – реконструйовані з праформи **bēlькъ*, їхня фонетична риса вторинна під впливом **zьlтькъ* «яєчний жовток» (ЕССЯ II 83).

Від прикметника **bēľь* утворений зі збірною функцією іменник із суфіксом *-j-* – **bēľь*. У різних слов'янських мовах він має значення «ковдра, більмо, білила, мука, білок, жир, білизна, риба, щось біле», *д.-р. бѣль* (Ср I 219) «біле поле, основний колір тканини», *бѣль* (там само) «білило», староукраїнське *бѣль* (ЛЗ 95) «біла тканина», *бѣль* (Тимч I 172) «білі нитки», *укр. біль* (Гр I 67) «білі нитки для шиття», «частина дерева, що йде безпосередньо за корою», «білизна», «сало»; іменник **bēľьje* – збірне похідне із суфіксом *-je* (див. *укр. білля* (Гр I 65) «білила»); іменник **bēľьто* – похідне із суфіксом *-ьто* від прикметника **bēľь* (або, можливо, від дієслова **bēľiti*) через рідкісність і давню непродуктивність, безумовно, праслов'янське утворення (припущення щодо етимології деривата див. ЭССЯ II 86) староукраїнське *бѣлмо* (Тимч I 170) «більмо», *билмо* (там само 89), *укр. більмо* (Гр I 67).

Похідне дієслово з основою на *-ě-ti* – **bēľěti(se)* див. *д.-р. бѣлѣтисѧ* (Ср I 220), староукраїнське *бѣлѣти* «ставати білим» (Тимч I 172), *укр. біліти*; **bēľiti* – похідне дієслово із суфіксом *-iti*, *ст.-сл. бѣлити* «білити», *д.-р. бѣлити* (Ср I 217), староукраїнське *бѣлити* «білити» (Тимч I 170), *укр. біліти* «білити, зафарбовувати в білий колір», «білити полотно (на сонці)», «убіляти (вмивати)» (Гр I 65).

Серед похідних дериватів праслов'янського лексичного фонду були наявні прикметники із суфіксом *-as* – **bēľas-* (пор. *укр. біластий* із вторинним нарощенням суфікса *-t-*). Див.: *ч. běľasy* «світлий, голубий», *п. bialasy* «біластий», *укр. іменник білас* «рослина» (Гр. I 64); прикметник *біластий* «білуватий, який біліє» (Гр I 68); **bēľavъ(jь)* із суфіксом *-av-*, пор. *укр. діал. белавий, білавий* «голубий», *укр. діал. білавий* «блондин» (Гр I 61), білявий; **bēľь(jь) ст.-сл. бѣль* «білий», *д.-р. бѣла* «білка», «мілка монета» (Ср I 217), староукраїнське *бѣльий* (Тимч I 172) «білий», «чистий», «сивий»; *билый* (Тимч I 90), *укр. білий* (Гр I 64) «білий», «чистий». Праслов'янське **bēľь* близьке до реконструйованого кельтського **belos* «світлий, блискучий». Етимологи зближують слов'янське **bēľь* з давньоіндійським *bhālam* «блиск». Стара етимологія слов'янського слова мотивується, на думку авторів ЭССЯ, дифтонгічною природою *ě: bēľь < *bh'ālios* (див. гіпотези (ЭССЯ II 81).

ЭССЯ фіксує цілу низку складних прикметників праслов'янського типу. Очевидна давність таких ад'єктивно-

субстантивних складних слів: **bělobokъ(jь)* утворене з **běľь* і **bokъ* (див. *білобокий* (Гр I 65) «із білими боками»); **bělobordъ(jь)* – з **běľь* і основи імені **borda* (див. *білобородий* (Гр I 65) «із білою бородою, білобородий»); **bělobrvъnjъ* – з **běľь* і ад’єктивно вжитої іменної основи – **brъvъ* (див. *білобровий* (Гр I 65) «із русими бровами, білобровий»); **bělogolvъ(jь)* походить із **běľь* та основи імені **golva* (див. білоголовий «з русою або сивою головою»); **bělogrivъ(jь)* – з **běľь* і ад’єктивно вживаної іменної основи **-grivъ* (див. *укр. білогривий* (Гр I 66) «з білою, світлою гривою»); **běloxvostъ(jь)* – з **běľь* і **xvostъ* (*укр. білохвостий* (Гр I 67) «з білим хвостом»); **bělokleň* утворене з іменного складання **běľь* і **kleň* (*укр. діал. білоклень*); **bělokridlъ(jь)* – з **běľь* і ад’єктивно вживаної іменної основи **kridlъ* (*укр. білокрилий* (Гр I 66) «з білими крилами»); **bělolіcъjъ* – з основ **běľь* та **likъ*, **lice* (*укр. білолиций* (Гр I 66) «з білим лицем, білолиций»); **bělonogъ(jь)* походить від **běľь* та основи імені **noga* (*укр. білоногий* (Гр I 66) «білоногий»); **bělookъ(jь)* – з **běľь* та **oko* (*укр. білоокий*); **běloqsъ(jь)* – з **běľь* та **qsъ* (*укр. біловусий* (Гр I 65) «з білими, світлими вусами», староукраїнське прізвище XVI ст. *Белуос*); **bělorokъ(jь)* утворене з **běľь* та **roka* (*укр. білорукий* (Гр I 67) «білорукий»); **bělověza* – складанням **běľь* та **věza* (*укр. Біловіж* «назва села»); **Bělovoldъ* – семантика цього раннього антропоніма не зовсім прозора. *Д.-р. Бѣловодъ* утворене складанням основи **běľь* та іменної віддієслівної основи **-voldъ* (**volděti*); **bělovolsъ(jь)* утворене з **běľь* та **volsъ* (*укр. біловолосий* (Гр I 65) «біловолосий»); **bělozorъ(jь)* – складання основ **běľь* та **zor* (*укр. білозор* (Гр I 66) «рослина», *білозорий* (там само) «той, хто має світлі очі»); **bělozobъ(jь)* – з **běľь* та **zobъ* (*укр. білозубий* (Гр I 66) «білозубий»); **běľьgordъ* *д.-р. Бѣльгород*. Отже, із коренем *біл-* у давнину фіксувалися переважно похідні іменники, дієслова, складні прикметники.

Прасл. **čьrnъ* – архаїчне кольоропозначення ще з дослов’янської епохи. Лексема найбагатозначніша з усіх кольороназв, спільнослов’янська й має відповідники в інших мовах: *укр. чорний*, *рос. черный*, *блр. чорны*, *д.-р. чернь*, *ст.-сл. чрънь*, *болг. чърн*, *черен*, *схв. црн*, *слвн. črn*, *ч. černu*, *слц. čiernu*, *п. czarnu*, *в. луж. čornu*, *полаб. cárne*, «чорний» // **Прасл. **čьrnъ*** з **čьrxnъ*, споріднене з *лит. Kirsna* – назва річки, *д.-прус. kirsnap* «чорний», *д.-інд. krsnas* «чорний» та ін.

(Ф IV 346); *скр.* *kōrsnah*, *д.-прус.* *kirsnan* «чорний», *пор. слов.* **čьрънь* : *ст.-сл.* *чръньъ*, *рос.* чѣрный та ін. [133, с. 73].

Розглядаваний номен може походити з *i.-е.* **kīrno-*, деякі дослідники підкреслюють імовірність праформи *i.-е.* **kīrsno-*, *д.-інд.* **krsna* – «чорний, темний», *д.-прус.* *kirsnan*. Відповідно *прасл.* **čьрънь* походить від **kīrsno-* через **čьrxnъ*. Можна вважати, що **kīrsno-* – вторинна словотвірна форма, бо йде нанизування формантів – **s-n-**. Розвинулася з *д.-р.* *чернь*, *чърныи* **e** > **o** після шиплячого, кінцевий **-и** > **-й**. Давня руськоукраїнська форма *чърнь* походить із праслов'янської **čьрънь*, а вона – із **čьrxnъ* після спрощення *rxn* > *rn* > **рн**. Форма **čьrxnъ* утворена від **čьrxъ* із суфіксом **-n -ъ**, походить з індоєвропейської **kirs-*, на слов'янському ґрунті змінилися **k** > **č** перед голосним переднього ряду. Свистячий **-s-** утрачається тільки у складних сполученнях. Після **r** він зник у **čьrsnъ* (*ст.-сл.* *чръньъ*, *рос.* чорний та ін.), *пор. скр.* *kōrsnah*, *д.-прус.* *kirsnan* [там само, с. 112]. Рефлекс **ьr* засвідчений у мовах: *скр.* *krsnah* «чорний», *д.-прус.* *kirsnan*, *слов.* **čьрънь*: *ст.-сл.* *чръньъ*, *рос.* черн- (чѣрен), *серб.* *црн*, *слов.* *črn*, *чес.* *černy* (давнє *črny*), *п.* *czarny* (*czern* «чорнота») [там само, с. 61]. Суфікс *-ica* з **-īka* жіночого роду, виник через приєднання **-ka* до давнього утворення жіночого роду на *-ī-*: *чръница* «монахиня» поряд із *чръниць* «монах» [там само, с. 291]. Із суфіксом *-ica* функціонували омонімічні утворення: **čьrnica* «шовковиця» (ЕССЯ IV 152), *укр.* *черниця*, чорниця «ожина» (Гр IV 470).

Давня лексема *чърнило* за походженням праслов'янська, калька грецького *melan* «чорний», «чорнило». Пізніше від нього був утворений номен «меланхолія», «сумний настрій, депресія», буквально «чорна жовч». Лексема *чорнило* спершу мала форму **čьrnidlo* > *чърнило* «те, чим чорнять», утворена від дієслова **čьrniti* > *чорнити* з суфіксом **-dlo**, вона похідна від прикметника **čьрънь* «чорний» (ЦЭСРЯ 480); **čьrnidlo* *ст.-сл.* *чрънило* «чорнило», *цсл.* *чърнило*, *чърнило*, *чърнило* «чорнило, чорна фарба для письма», українське *чорнило* «чорна фарба, що використовується для фарбування тканин та ін.» (ЕССЯ IV 152).

Від **čьrnavъ(jъ)* утворені: *д.-р.*, *цсл.* *чърнава* «хвилювання, тривога», «покаяння» (XIV Ср III 1566-1567), *укр.* (субстантивоване) *чернява* «чернь, натовп людей» (Гр IV 458). Ця форма – прикметник, похідний від **čьрънь* з суф. **-av-** (ЕССЯ IV 151).

Похідна лексема від прикметника **čьrnъ* з суф. -*adъ* – **čьrn(‘)adъ*, д.-р., *цсл. чьрнадь, чьрнадь* «качка особливої породи» (Ср III 1567): *стрежаше е гоголемъ на водѣ чаицами на струяхъ, чьрнядьми на вѣтрѣхъ* (XII СПИ 42) (пор.: *укр. черніт* «чорна вовняна пряжа»). Суфіксальне утворення *чернядка, чернетка* означає «плахта чорного кольору» (Гр IV 458).

Від прикметника **čьrnъ* утворилися дієслова **čьrněti*, **čьrniti* (ЕССЯ IV 153).

Складанням основ утворені композити:

– **čьrnobyľь*, **čьrnobyľьь*, **čьrnobyľьje* від складання основ **čьrnъ* і **byľь*, **byľьje*: ...и *ѣха* с лововъ *ѿ Чернобыля* в Торцькьи (1193 ЛІ 678) (пор.: *укр. рослина чорнобил, чорнобилъ* (Гр IV 470), *діал. чорнобиль* (там само 458);

– **čьrnogolvъ* від сполучення основ **čьrnъ* і **golva*. Утворення давнє, бо універбація проведена не тільки словотвірно, але й семантично (пор.: *чорноголовий* – прикметник, також назва птаха (там само 471);

– від складання основ **čьrnъ* і **klenъ* – **čьrnoklenъ* (*укр. чорноклен* «чорний клен» (там само);

– від складання основ **čьrnъ* і **kosъ* – **čьrnokosъ* чорнокос, чорнокис (*укр. діал. «дрозд чорний»*). Це болгарсько-українська ізогласа (*болг. чернокося* «дрозд чорний») (ЕССЯ IV 153, 154).

Дериват **čьrnpušъ* походить від прикметника **čьrnъ* з суфіксом -*ушь*. (пор.: давнє руськоукраїнське *Чернышъ* – власна назва, *укр. чорниш* «чорний хліб (у жєбраків)») (Гр IV 470).

Від прикметника **čьrnъ* із суфіксом -*иха/-ихъ* утворене похідне **čьrnиха* / **čьrnихъ* (*укр. чорнуха* «зовсім чорна жирна глина», «риба» (там само 472); із суфіксом -*ota* – іменник **čьrnota* (ЕССЯ IV 154, 155); іменник **čьrnъ* (див. *укр. чернь* «чорний колір, чорний одяг», «чорні нитки», «чернь, простий народ») (Гр IV 458).

Мовознавці звертають увагу на відсутність давнього слова зі значенням «чорний» у більшості індоєвропейських мов, очевидно, через табуїстичну заборону (ЕССЯ IV 155–156).

Номен *сірий*, д.-р., *цсл. сѣрьъ*, походив із *прасл. *xoiro-*, споріднені *болг. сер, слвн. ser, sera* «сірий, білявий», *n. szary* споріднене *нім. *haira-*, д.-ісл. *harr* «сірий, сідий» (Ф III 610).

Західнослов'янське $\check{s}=s$ південнослов'янське і рос.: *ц.-слов. сѣръ, слов. sêr, рос. серый: н. szary, чes. šery, н.-луж. šery* [133, с. 80].

Сірий – це «колір, утворений від змішування чорного з білим, колір попелу». За походженням форма праслов'янська, з *д.-р. сѣрьи* (зі зміною **ѣ** в **і**). Форма повного прикметника походить від праслов'янської – **sěry* «сірий, світлий» за допомогою закінчення *-ыи*. Вона ж утворилася з суфіксом *-r-ъ*, що вказував на численність ознаки, названої в корені, корінь **sě-(si-)<*xoi-* (зміна **х** > **š**); **oi** > **ě**), що в слові *саяти* (ЦЭСРЯ 375).

Пізній праслов'янський період відображають пам'ятки старослов'янські. Наприклад, лексеми, утворені від кольороназви білий: *бѣлѣти* (*biliti*): *быша ризы его лыштѣмѣмъ сѣ бѣлы сѣло ѣко снѣгъ; не бѣленъ* «небілений»; *бѣлоризыць* «мирянин»: *мол(итва) ... над(ъ) бѣлоризыцемъ; бѣлостъ* «білизна, чистота»; *бѣлъ* «білий»: *дѣва мѣжа въ бѣлахъ ризахъ; бѣленъ* (SJStSL 1 158). Інші лексеми для передачі білого кольору: *бѣлѣ* «білий» (там само 144); *срѣнъ* «білий»: *и се конь срѣнъ* (там само 36 155). Близький до білого кольору – номен *блѣдий* та його похідні: *блѣдъ* «блідий»: *и видыхъ; и се конь блѣдъ; блѣдѣти* «бліднути»: *въсѣкъ бо въ болѣзни сы тѣлеснѣи блѣдѣк зѣло* (там само 1 116).

Більше зафіксовано номенів, похідних від чорного кольору: *чрнь* *итрокъ пришьд(ъ) к нѣмоу* (там само 48 888), синоніми та похідні від них прикметники *чрньць* «чернець, відлюдник»: *съде чрнець не можеши быти; чрньчьскъ* «чернечий»: *образѣ чрнечьска; чрньчьство* «чернецтво»: *костантина философа. нареченаго въ чрньчьство именьмъ курила* (там само 889); *чрноризыць* «чернець, чорноризець, відлюдник»: *чтение надъ чрноризыцемъ; о писменехъ чрноризца храбра; чрноризычьскъ* «чернецький»: *не бо бѣ тѣгда тоу ни слѣда чрноризычьска; чрноризычьскъ* «чернецький»: *правьениа чрноризыскааго житиѣ не измѣни; чрноризыство* «чернецтво» (там само 888); на позначення жіночої статі: *чрноризница* «черниця» (там само); похідний іменник *чрнѣ* «чорна фарба, сажа; чорнила» (там само 887); складний дериват *чрнопримрачънъ*: «похмурий» (там само); омонімічні форми *чрница* «шовковиця»: і *чрница* іхъ *славож* і *чрница* «черниця»: *аце к'то чрнициж окрадетъ* (там само).

Отже, праслов'янська мова, виокремившись із індоєвропейської, успадкувала основні кольороназви. Праслов'янські лексеми утворені на основі праіндоєвропейських коренів за допомогою словотворчих засобів, успадкованих із праіндоєвропейської мови та нововиниклих у праслов'янській мові. Рання характер прикладів, поширення в слов'янських мовах (польській, чеській, словацькій, сербохорватській, українській, російській, білоруській) свідчать про давність похідних від основи **bělъ*. Слово *білий* у процесі семантичної еволюції змінює значення на етимологічно похідне (метафоричне), в основі творення його лежить ефект зорового сприймання (сема «саяво»). У спільнослов'янську епоху прикметник означав назву кольору, бо з таким значенням уживається в усіх сучасних слов'янських мовах. Умовно можна вважати його первинним (незважаючи на метафоричність його походження), хронологічні рамки дослідження початковим етапом мають спільнослов'янський (або праслов'янський) період. Із коренем *біл-* у давнину фіксується низка складних прикметників праслов'янського типу. Побутовали похідні іменники, дієслова, прикметники від кольороназви *чорний*, відповідні складні деривати. Від кореня **si-/sei-* утворений пізніший прикметник *сѣрым*, подібно до дієслова *сяяти* «блискучий, сяючий». Із праслов'янської форми походить кольорономен *сірий*. Кольороназви в старослов'янських пам'ятках відображають пізній праслов'янський період. Проаналізовані джерела засвідчують низку похідних назв від кольорономенів, складні деривати.

Література

1. Бахилина Н. Б. История цветообозначений в русском языке / Н. Б. Бахилина. – М. : Наука, 1975. – 288 с.
2. Історія української мови. Лексика і фразеологія / [за ред. В. О. Винника]. – К. : Наук. думка, 1983. – 742 с.
3. Мейе А. Общеславянский язык / А. Мейе. – М. : Изд-во иностранной литературы, 1951. – 492 с.

Перелік умовних скорочень використаних джерел

- Гр** Словарь української мови / Збір. ред. журн. «Киевская старина». Упорядкував, з дод. власн. матеріалу, Б. Грінченко. – К., 1907–1909. – Т. 1–4.
- ЛЗ** Лаврентій Зизаній. Грамматика словенска / Підгот. факсим. видання та дослідження пам'ятки В. В. Німчука. – К. : Наукова думка, 1980. – 56 с.
- ЛП** Полное собрание русских летописей. Т. 2. Ипатьевская летопись. – М. : Изд-во восточной л-ры, 1962. – 573 с.

О Онішкевич М. Й. Словник бойківських говірок. – К. : Наукова думка, 1984. – Ч. 1–2.

СПИ Ироическая пѣснь о походѣ на половцевъ удѣльного князя Новгород-Сѣверского Игоря Святославича, писанное стариннымъ русскимъ языкомъ въ походѣ XII столѣтія. – М., 1800. – С. 1–48.

Ср Срезневский И. И. Материалы для Словаря древнерусского языка. – Спб., 1893–1912. – Т. 1–3.

Тимч Історичний словник українського язика / За ред. Є. Тимченка. – Харків-Київ : ДВУ, 1930–1932. – Т. 1. – XXIV, 937 с.

Ф Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : В 4 т. / Пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева ; Под ред. Б. А. Ларина. – [2-е изд., стереотип.]. – М. : Прогресс, 1986–1987. – Т. 1–4.

ЦЭСРЯ Цыганенко Г. П. Этимологический словарь русского языка : Более 5 000 слов. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – К. : Рад. шк., 1989. – 510 с.

ЭССЯ Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд / Под ред. О. Н. Трубачева. – М. : Наука, 1974–2007. – Вип. 1–33.

SJSstSL Slovník jazyka staroslověnského. – Praha : Nakl. CSAV, 1958–1966. – 1 d.; 1967–1973. – 2 d.

Стаття надійшла до редакції 11.11.2015 р.